

ЗАКАРПАТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНСПІРАЦІЇ ЧЕСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

TRANSCARPATHTIA AS A SOURCE OF INSPIRATION FOR CZECH INTELLECTUALS OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Петріца Н.М.,

orcid.org/0000-0003-1205-931X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри словацької філології

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Українсько-чеські літературні взаємини мають глибокі історичні корені, які сягають ще середньовіччя. Варто згадати, що обидва народи були частиною спільного європейського культурного простору, і літературні впливи нерідко поширювались через церковні й освітні канали. Особливо помітним стає цей діалог у XIX столітті, коли на тлі національного відродження в обох країнах активізувалися інтелектуальні контакти.

Закарпатська інтелігенція, яка тоді хоч перебувала в межах Австро-Угорщини, орієнтувалася і на чеський культурний простір. Прага, з її сильними університетськими традиціями, стала для закарпатських українців важливим освітнім і духовним центром.

У міжвоєнний період, коли наш край під назвою Підкарпатська Русь входив до складу Чехословаччини, ці зв'язки лише зміцнилися: чеські літературознавці й публіцисти почали цікавитися народною творчістю, мовою, звичаями Закарпаття, а українські письменники знаходили у Празі майданчик для публікації своїх творів. У цьому контексті варто згадати про діяльність празької школи, яку становили українські прозаїки й поети, що в 1920–30-х роках творили в еміграції у столиці Чехословаччини. Міжвоєнний період залишив глибокий слід у культурній, освітній і ментальній карті не тільки Закарпаття, України, але й Чехії.

У статті досліджується так званий феномен Підкарпатської Русі або ж Закарпаття у чеській літературі. Традиційний погляд на цю проблему розширено хронологічним оглядом творів чеських авторів, які у своїй творчості надихалися Підкарпатською Руссю. Поширеним жанром для зображення Підкарпатської Русі був роман, особливо романи з документальним компонентом. В прозі переважає баладний дух.

Ключові слова: українсько-чеські літературні відносини, Підкарпатська Русь, Закарпаття, чеська література міжвоєнного періоду, документальний роман, баладна проза.

Ukrainian-Czech literary relations have deep historical roots dating back to the Middle Ages. It is worth remembering that both nations were part of a common European cultural space, and literary influences often spread through church and educational channels. This dialogue became particularly noticeable in the 19th century, when intellectual contacts intensified against the backdrop of national revival in both countries.

The Transcarpathian intelligentsia, which at that time was still within the borders of Austria-Hungary, also looked to the Czech cultural space. Prague, with its strong university traditions, became an important educational and spiritual centre for Transcarpathian Ukrainians.

In the interwar period, when our region, known as Subcarpathian Rus, was part of Czechoslovakia, these ties only grew stronger: Czech literary scholars and publicists became interested in the folk art, language and customs of Transcarpathia, while Ukrainian writers found a platform for publishing their works in Prague. In this context, it is worth mentioning the activities of the Prague School, which consisted of Ukrainian writers and poets who worked in exile in the capital of Czechoslovakia in the 1920s and 1930s. The interwar period left a deep mark on the cultural, educational and mental map not only of Transcarpathia and Ukraine, but also of the Czech Republic.

The article examines the so-called phenomenon of Subcarpathian Rus or Transcarpathia in Czech literature. The traditional view of this issue is expanded by a chronological review of works by Czech authors who were inspired by Subcarpathian Rus in their creative work. The novel was a popular genre for depicting Subcarpathian Rus, especially novels with a documentary component. The spirit of ballads prevails in prose.

Key words: Ukrainian-Czech literary relations, Subcarpathian Rus, Transcarpathia, Czech literature of the interwar period, documentary novel, balladic prose.

Постановка проблеми. Чехословацька держава, що виникла за підтримки Антанти в жовтні 1918 року, об'єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччини, а згодом і землі з українським населенням – Закарпаття або т.зв. Підкарпатську Русь. Відповідно до Сен-Жерменського договору від 10 вересня 1919 р. Чехословаччина зобов'язувалася «вста-

новити територію русинів на південь від Карпат у кордонах, визначених головними союзниками і дружніми державами, як автономну одиницю в рамках Чехословацької держави, із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької держави» [1, с. 226]. Таким чином, Чехословаччина постала як багатонаціональна держава. Згідно з переписом

1921 р., з 13,6 млн. чол. її населення чехів налічувалося 6,7 млн, словаків – 2 млн, німців – 3,1 млн, угорців – 745 тис, русинів-українців – 462 тис, поляків – 100 тис.

Неймовірної краси край гір та річок, давніх лісів, унікальної флори та фауни, самобутньої культури та побуту українців-русинів привертав увагу та викликав неабиякий інтерес у 20–30-х роках як серед простих громадян Чехословаччини, так і серед науковців та митців. Наш край став якоюсь терра інкогніта для чеського суспільства. Чехів приваблювали спосіб життя краян, народні звичаї та традиції, патріархальний спосіб господарювання, природа Карпат, колорит народних промислів. Найсхідніший регіон Чехословацької Республіки активно відвідувало чимало службовців, митців, організовувалися туристичні та наукові експедиції. Усі спостереження, враження, інспірації незабаром побачили світ у форматі відгуків, фотоколлажів, публіцистичних статей, наукових студій тощо. У Чехословаччині у 20-30 роках з'являється маса наукової, науково-популярної та художньої літератури про наш край.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед наукових праць, які виходили друком від поч. 20-х років, були передусім студії з народознавства, географії, археології та історії, енциклопедичні розвідки.

Однією з перших з'явилася публікація Алоїса Гори (Aloise Hory) *Podkarpatská Rus* (1919), де подано інформацію про карпатську фауну та флору, соціальну та економічну ситуацію, стан освіти, грамотності, а також окреслено першочергові завдання, вирішення яких чекає на чехословацьку владу. [8] У подібному руслі була підготовлена і публікація Б.Кочі (В. Коші) «*Podkarpatská Rus: její poměry hospodářské, kulturní a politické*» (1922).

У 1922 році чеська етнограф та письменниця Амалія Кожмінова (Amalie Kožmínová) видала власним коштом публікацію «*Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*» (1922) [9]. У праці подано характеристику етнічного складу населення Підкарпатської Русі, зосереджена увага також на тутешній архітектурі, народному мистецтві (вишивка, ткацтво, прядіння). А. Кожмінова доповнила працю 90 ілюстраціями та малюнками.

Чеська громадськість сприймала Підкарпатську Русь як резервацію автентичної колоритної народної культури, захоплювалася народною архітектурою, зокрема й автентичними дерев'яними церквами. У цьому контексті цінним виданням вважаємо об'ємну фотопублікацію фото-

графа Богуміла Вавроушека (Bohumil Vavroušek) «*Církevní památky na Podkarpatské Rusi*» (1929).

У 1935 році поет та літературний критик Ярослав Затлоукал (Jaroslav Zatloukal) у Братиславі заснував Клуб друзів Підкарпатської Русі (Klub přátel Podkarpatské Rusi) та Підкарпатське видавництво (Podkarpatské nakladatelství). Результатом його численних експедицій на Закарпаття та досліджень стала монументальна праця «*Підкарпатська Русь*» (Podkarpatská Rus, 1936). Збірник включав студії про історичний розвиток, культуру, мистецтво та природні багатства найсхіднішого регіону тогочасної Чехословаччини.

Не менш цікавою для чеських науковців була історія Закарпаття. Кілька історичних розвідок про наш край вийшли друком у 30-х роках, серед них праці історика, шкільного інспектора Франтішека Габрієля (František Gabriel) «*Podkarpatské poměry na užhorodském panství ke konci XVII. století*» (1934) та «*Pohyb obyvatelstva v bývalé Užské župě v první polovici 18. století*» (1936). Новітня історія Підкарпатського краю стала предметом вивчення професора Карла Крофта (Karel Krofta), міністра закордонних справ, у праці «*Podkarpatská Rus a Československo*» (1935) [10, с. 19].

Однак найбільший творчий спадок з тематику Підкарпатської Русі належить чеським літераторам.

Постановка завдання. Чеські письменники міжвоєнного періоду залишили об'ємний та цілісний художній і публіцистичний доробок, присвячений Підкарпатській Русі. Проте цей феномен досі не отримав належного узагальнення в українському літературознавстві. Постає потреба систематизувати й проаналізувати твори чеських авторів, які зверталися до тематики Закарпаття, виявити їх художні особливості, ідейні акценти та культурну функцію. Завданням запропонованого дослідження є не лише окреслення основних творів цього тематичного спрямування, а й осмислення Підкарпатської Русі як літературного образу – простору символічного, екзотичного, міфологізованого, що став каталізатором творчих пошуків у чеській літературі міжвоєнної доби.

Одним із дослідників і популяризаторів підкарпатської культури у міжвоєнний період був чеський літературний критик і публіцист Антонін Гартл (Antonín Hartl). У своїй науковій та публіцистичній діяльності він послідовно привертав увагу громадськості до культурного життя Підкарпатської Русі, її літературного процесу та історії.

Тематика його праць охоплює широкий спектр аспектів суспільно-культурного розвитку

краю. У публікації «*Kulturní život osvobozené Podkarpatské Rusi*» (1924) автор аналізує культурне відродження регіону після входження до складу Чехословаччини. У розвідці «*Rusíni a my*» (1930) порушено питання чесько-русинських взаємин у контексті культурної інтеграції та взаєморозуміння. Особливу увагу Гартл приділяє розвитку літературного процесу в краї у 1920–1930-х рр., що знайшло відображення у праці «*Literární obrození podkarpatských Rusínů v letech 1920–1930*» (1930). Важливим внеском у вивчення історії русинської літератури стали ґрунтовні огляди Гартла, зокрема «*Písemnictví Podkarpatských Rusínů*» (1933) та «*Písemnictví podkarpatských Rusínů ve XX. století*» (1937), у яких систематизовано літературні процеси, охарактеризовано основні напрямки і репрезентативні постаті русинського письменства ХХ століття [7, с. 207–209].

Антонін Гартл також упорядкував та переклав чеською мовою першу антологію підкарпатурської літератури «*Pozdravení Rusínů: výbor z literatury podkarpatoruské 1920–1935*» (1936), аналіз мовної ситуації у краї подано у статті «*K jazykovým sporům na Podkarpatské Rusi*» (1938) [7, с. 207–209].

Давня література Закарпаття була предметом ґрунтовних студій Франтішека Тихого (František Tichý), редактора та видавця перших повоєнних часописів «*Rusín*», «*Nedilja Rusína*», серії «*Knižki Rusína*», 1922, 1923. Ф. Тихий є автором серії статей про Підкарпатську Русь та її діячів ХVIII–ХХ ст. у так званому Науковому словнику Отто, найбільшій універсальній енциклопедії чеською мовою («*Ottův slovník naučný nové doby*»).

Франтішеку Тихому належить також монографічна праця присвячена розвитку літературної мови на Підкарпатській Русі «*Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*» (1938) [15].

Чеські письменники відкрили для себе Закарпаття дещо пізніше, ближче до року 1930. Хоч перші їхні твори не були художніми, радше документальними та публіцистичними. Наприклад, «*Enciány s Popa Ivana*», «*Karpatské léto*» Станіслава Костки Нойманна [11] чи в «*Země beze jména*», «*Hory a staletí*» Івана Ольбрахта вилилися перші туристичні враження письменників [12].

Відомий чеський письменник міжвоєнного періоду Ярослав Дюріх (1886 – 1962) познайомився із нашим краєм у 1919 році, коли працював тут військовим лікарем. У 1922 році в газеті «*Lidové listy*» він видав серію статей про східний регіон Чехословаччини. Однією з найкращих статей є «*Душа Підкарпатської Русі*» (Duše Podkarpatské Rusi), в якій письменник,

крім іншого, критикував службовців, котрі не можуть відчувати душу незвіданого краю, ставляться з погордою до русинів [4, с. 20]. Частину своїх спогадів Я. Дюріх включив до розділу «*Podkarpatská Rus*» у книзі «*Toulky po domově*» (1938) [6]. Ця праця є унікальною тим, що не просто описує наш край. Митець зміг відчувати та відтворити атмосферу відвіданих місць та збагнути складність та багатство людської душі. Першими художніми творам, що були інспіровані підкарпатурським життям, були поезії «*Smutek odcházejících*» а «*Májová noc*», які увійшли до збірки віршових есе «*Kouzelná lampa*» (1926) [5].

Іншим відомим чеським письменником, який зміг відчувати та тонко відтворити колорит та душу Підкарпатської Русі, був Карел Чапек. Він відвідував наш край лише як турист, однак майстру пера цього вистачило, щоб незабаром світ побачили твори високого художнього гатунку: оповідання «*Balada o Juraji Čupovi*» з циклу «*Povídky z druhé kapsy*» (1929) та роман «*Hordubal*» (1933) [2].

Івана Ольбрахта Підкарпатська Русь, без сумніву, зачарувала. Від 1931 року він приїздив сюди кожного літа, був кілька разів і взимку, промандрував східний регіон від Ужгорода до Ясіня. Протягом подорожей часто гостював у місцевих жителів, що допомогло йому пізнати побут, звичаї, традиції, ментальність русинів-українців. Часто кажуть, що в особі Ольбрахта наш край знайшла свого автора. Тогочасна критика говорила про Підкарпатську Русь як про «землю Ольбрахтову», яка в існуватиме літературознавчій свідомості так само, як край Безруча чи край Їрасека [10, с. 247]. Письменнику вдалося зазирнути до світу підкарпатурсинів глибше, ніж будь кому іншому.

Уже перший репортаж І.Ольбрахта «*Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi*» вивликав великий інтерес, автор вмить став експертом з підкарпатурського питання, за його сприяння засновано Комітет робітничої допомоги. У Комітеті працювали відомі особистості, серед них – Карел Тейге (Karel Teige), Зденек Неєдлий (Zdeněk Nejedlý). Їхні публічні виступи не обмежувалися лише зібранням коштів для малозабезпечених русинів, але і готували ґрунт для протестів проти поліцейського тиску.

У 1932 році І.Ольбрахт видає збірку белетризованих репортажів «*Země beze jména*» (1932). Протягом наступних років він доповнює книгу ще шістьма розділами і видає її під новою назвою «*Hory a staletí*» (1935) [13].

Уже перший репортаж «*Vesnice jedenáctého století*» (1932) своїми образами переносить читача у минуле, у «село одинадцятого сто-

ліття», місцину під Карпатами, де зупинився час. Село розташувалося в долині гірських потоків, і тутешні хатки, з високими солом'яними стріхами, зарослими мохом, оточують сади та городи з картоплею, капустою та соняхами...[12, с. 23].

Ольбрахтові белетристичні репортажі були своєрідним ґрунтом для підготовки та написання художніх творів про Підкарпатську Русь, зокрема роману «*Nikola Šuhaj loupežník*» та збірки оповідань «*Golet v údolí*».

Відомий чеський літературний критик міжвоєнного періоду Ф.К. Шалда високо оцінив Ольбрахтові репортажі, зокрема збірку «*Země beze jména*» називав «репортажем такого високого рівня, яка перевершує десять дрібних романів» [13, с. 316].

Чеському прозаїку та журналісту Яромиру Томечку (1906 – 1997) шлях до літератури відкрили позитивні відгуки читачів на фейлетони та репортажі про Підкарпатську Русь, опубліковані в газеті «*Lidové noviny*» у 1935 році.

До нашого краю Я. Томечек прибув як молодий службовець і вже тут, на Срібній Землі, познайомився із відомими особистостями чеської літератури та культури Іваном Ольбрахтом, Владиславом Ванчурою, Станіславом Косткою Нойманном, Ярославом Затлоукалом. Разом з ними Томечек захоплювався та вивчав підкарпаторуське життя [15, с. 52].

Перші Томечкові прозові твори та фейлетони почали виходити у часописі «*Podkarpatské hlasy*»

(дебютував фейлетоном «*Rozhovor*» у 1934 році). Протягом життя Я.Томечек неодноразово повертався до теми Підкарпатської Русі, як наприклад у прозовій збірці «*Divní*» (1946), у збірці фейлетонів і проз «*Doteky ticha*» (1971) згадує пастухів, полонини, Карпатські верховини [15, с. 58].

Висновки. Підкарпатська Русь посіла унікальне місце в культурному й літературному дискурсі Чехословаччини міжвоєнного періоду. Аналіз творчої спадщини чеських публіцистів, літературознавців і письменників показує, що образ цього регіону не лише зацікавив інтелектуальну еліту, а й став джерелом глибоких художніх рефлексій. Праці Антоніна Гартла та Франтішека Тихого засвідчують ґрунтовне наукове осмислення підкарпаторуської літератури, культури та мовної ситуації. У художній літературі Підкарпатська Русь була відтворена в багатопланових текстах Ярослава Дюриха, Карела Чапека, Івана Ольбрахта, Яромира Томечка, де цей регіон набував символічного, навіть метафізичного виміру. У творах край постає як архаїчний, автентичний і водночас міфологізований простір, у якому художники слова прагнули осмислити не лише «іншого», але й самих себе, через призму моральних, соціальних та екзистенційних проблем сучасності. Підкарпатська Русь у чеському літературному дискурсі 1920–1930-х років перетворюється на художній концепт – простір, у якому поєднується етнографічна достовірність із романтичним світосприйняттям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віднянський С. Україна та «українське питання» в політиці Чехословаччини. Українська державність у XX ст. (Історико-політологічний аналіз). Київ: Політична думка, 1996. 440 с.
2. Čapek K. Hordubal. Povětroň. Obyčejný život. Praha: Československý spisovatel, 1956. S. 7–142.
3. Čapek K. Povídky z druhé kapsy. Praha: Československý spisovatel, 1978.
4. Durych J. Duše Podkarpatské Rusi. Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů, sv. 138. Praha: Česká expedice, 1998. 40 s.
5. Durych J. Kouzelná lampa. Brno: Vetus Via, 1996.
6. Durych J. Toulky po domově. Obrazy z Podkarpatské Rusi, z Moravy a Čech. Praha, 1938.
7. Hartl A. Podkarpatská Rus v české literatuře. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno,
8. Hora A. Podkarpatská Rus. Přehled poměrů karpatoruských. S mapkou. Praha: Československý Cizinecký Úřad, 1919.
9. Kožmínová A. Podkarpatská Rus. Práce a život lidu. Karlín, 1922.
10. Krofta K. Čechoslováci a Podkarpatská Rus. Podkarpatská Rus: sborník hospodářského kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. Brno, Užhorod: Subcarpatia, Klub T.G. Masaryka, 2005. S.19–29.
11. Lantová L. Doslov. Hory a staletí. Praha: Československý spisovatel, 1982. S. 240–261.
12. Neumann S.K. Enciány s Popa Ivana. Československý spisovatel: Praha, 1954.
13. Olbracht I. Hory a staletí. Praha: Československý spisovatel, 1982.
14. Šalda F. X. Česká kolonizace na Podkarpatské Rusi. Šaldův zápisník IV. Praha: Otto Girgal. Roč. 4, 1931–32. S. 315–319.
15. Tichý F. Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi. Praha, 1938. 215 s.
16. Tomeček J. Na poloninách. Podkarpatská Rus: edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů, sv. 138. Praha: Česká expedice, 1998. 40 s.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025